

Lietuvių kalbos intonacijos tyrimo apžvalga

GINTAUTAS KUNDROTAS

Lietuvos edukologijos universitetas, Vilnius, Studentų 39, 08106 Vilnius

El. paštas gintaugas.kundrotas@leu.lt

Straipsnyje pristatoma lietuvių kalbos intonacijos tyrimo raida, naudoti tyrimo metodai ir pasiekti rezultatai, lyginant su kitų kalbų intonacijos tyrimo istorija. Lietuvių kalbos intonacijos tyrimo pradžia fiksuojama XX a. pradžios kalbininkų J. Jablonskio [25], M. Durio [12] darbuose. Rezultatyviausias tyrimų laikotarpis – XX a. II pusė, kai lietuvių kalbos intonaciją nagrinėjo lituanistai kalbininkai sintaksininkai ir fonetikai, buvo atlikta pakankamai daug tyrimų panaudojant naujausius to laikotarpio eksperimentinės fonetikos metodus. Šių tyrimų metu buvo suformuluota intonacijos terminija, jos atliekamos funkcijos, nustatyti pagrindiniai fonetiniai požymiai.

Raktažodžiai: intonacija, eksperimentinė fonetika, intonaciniai vienetai, intonacinė sistema, intonacinė tipologija

---

ĮVADAS

Intonacija yra garsinių kalbos priemonių sudėtinė dalis ir suvokiama kaip lingvistinė universalija: jos požymiai pasireiškia visose iki šiol tyrinėtose kalbose. Intonacija yra įvairių mokslo sričių – psichologijos, psicholingvistikos, fizikos (akustikos), medicinos, filologijos (kalbotyros: fonetikos, sintaksės, fonosemantikos, fonostilistikos, literatūrologijos), retorikos ir kitų – tyrimo objektas. Visai neseniai intonacija pradėta nagrinėti teksto lingvistikoje.

Intonacijos samprata, terminijos raida, tyrimo metodai ir problemos lituanistikoje atspindi bendras tyrimo tendencijas, taikytas ir kitose kalbose: nuo minimalistinio iki gerokai platesnio intonacijos, kaip garsinės kalbos priemonės, aprašo, įvairių tyrimo aspektų (fonetinio, funkcinio) taikymo praktika, galiausiai intonacijos sisteminio aprašo variantai, intonacinės sistemos vienetų ir sistemos elementų nustatymo principai.

Intonacija yra sakininės kalbos priemonė, susiformavusi ir funkcionuojanti dar pirminėje kalbos vystymosi stadijoje. Bendriausia intonacijos definicija užfiksuota jau antikos laikais (lot. k. *intono*, *intonare* – garsiai tarti, kalbėti) Platono, Aristokseno [69, 10–11] darbuose. Jau tada pastebėtas intonacijos universalumas, kuris daugelio dabarties tyrėjų nagrinėjamas dviem pagrindiniais aspektais: funkcinio – kaip turinio raiškos priemonė, perteikianti sakinio prasminius bei emocinius-stilistinius atspalvius, ir fonetiniu-akustiniu – kaip garsinių kalbos priemonių kompleksas, jungiantis, „sucelementuojantis“, „surišantis“ žodžius į sakinį, ir priklausomai nuo pasakymo tikslų skaidantis sakinį (pasakymą) į mažesnius, trumpesnius prasminius komponentus – *sintagmas*. Kiekviena sintagma

ištariama su tam tikra tai situacijai būdinga intonacija, sąlygojama pasakymo tikslų ir kalbančiojo valios.

Lyginant lietuvių ir kitų Europos kalbų intonacijos tyrimo svarbiausius etapus, kartu ir tyrimo metodų bei terminijos evoliuciją, išryškėja tam tikros bendros tendencijos ir tam tikri (esminiai) skirtumai.

Akivaizdu, kad pirmieji lietuvių kalbos intonacijos tyrimai buvo pradėti gerokai vėliau nei, pavyzdžiui, anglų, rusų, prancūzų, vokiečių, italų kalbų, taigi ir intonacijos reiškiniais besidominčių mokslininkų skaičius, jų darbų kiekis lituanistikoje yra kur kas mažesnis. Čia taip pat būtina pažymėti, kad apskritai intonacijos tyrimai nėra plati sritis, kažin ar iš viso yra daugiau kaip trys dešimtys pasaulio kalbų (1), kuriose šis kalbos reiškinys būtų teoriniu ir / ar praktiniu aspektu pakankamai išnagrinėtas.

Kalbos sistemos elementų ir vienetų samprata, t. y. terminija, formuojasi konkrečių tyrimų metu ir galiausiai *apibendrintai* atsispindi kurioje nors teorijoje ar kaip konkretaus tyrėjo nuomonė apie tą reiškinį.

Intonacijos tyrimo istorija ir dabartis liudija, kad plačiąja prasme, kaip universalija, šis reiškinys visose kalbose buvo ir tebėra panašiai apibūdinamas, palyginti nedaug skiriasi ir pagrindinė terminija, žyminti intonacijos funkcijas bei jos fonetinius požymius.

Daugiausia sunkumų kyla dėl intonacijos sistemiškumo sampratos, jos vienetų skaičiaus ir sistemos elementų sąveikos, nustatant konkrečios kalbos intonacinės sistemos sandarą, apibūdinant intonacinių vienetų struktūrą, jų skiriamuosius (fonologinius-diferencinius) požymius.

Intonacinė sistema vis dar dažnai *tradiciskai suvokiama vien kaip garsinių-fonetinių kontūrų sistema* (ar posistemė). Tokių „intonacinių vienetų“ (dažniausiai vadinamų *intonaciniais kontūrais*, *intonacinėmis kreivėmis*, *intonacinėmis grupėmis*, *tonemomis*, *melodemomis*, *intonemomis* ir pan.) nustatymas buvo grindžiamas ne fonologijos dėsniais, o apibendrinant dažniausiai pasikartojančių sakinių tipų intonacinius požymius (klausiamoji, tvirtinamoji, šaukiamoji ir t. t. intonacija).

Šio darbo *tikslas* – palyginti lietuvių kalbos intonacijos tyrimo raidą kitų Europos kalbų intonacijos tyrimų kontekste. *Tyrimo metodas* – aprašomasis-lyginamasis. *Tyrimo medžiaga* – intonacija lietuvių *kalbotyroje*, kur ši garsinė kalbos priemonė išnagrinėta daugiau ir išsamiau nei literatūrologijos, retorikos, komunikatyvistikos specialistų darbuose; tai galėtų būti kito straipsnio objektas.

1. Lietuvių kalbos intonacijos tyrimo istorija kitų Europos kalbų intonologijos kontekste

Šiame straipsnyje lietuvių kalbos intonacijos tyrimo atžvilgiu yra aktuali kitų Europos kalbų (anglų, rusų, prancūzų, vokiečių, italų) intonacijos tyrimų pradžia ir jų tolesnė eiga, t. y. taikyti tyrimo metodai ir gauti rezultatai, suformavę visą reikalingą kontekstą, be kurio apskritai nebūtų galima palyginti ir įvertinti kurios nors kitos kalbos intonacijos ištirtumo.

1.1. Europinių kalbų intonacijos tyrimo pradžia ir suformuota ankstyvoji jos samprata siekia vėlyvojo Atgimimo laikus, kai to meto gramatikose (pirmiausia anglų, po to rusų kalbos) pasirodė pirmosios šio kalbos elemento interpretacijos; tiesa, reikšmingesni ir išsamesni tyrimai buvo atlikti tik XX a. pradžioje. Šį laikotarpį – iki XX a. 4-ojo

(1) Bene vienintelis iki šiol apibendrinantis darbas yra kolektyvinė monografija. Žr. *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, p. 261–274.

dešimtmečio – sąlyginai būtų galima vadinti pirmuoju (2) intonacijos tyrimo bei terminijos formavimosi etapu.

Ankstyvuojų (ar pirmuoju) tyrimo laikotarpiu pirminė intonacijos samprata visose kalbose tradiciškai buvo grindžiama geriausiai suvokiamais garsiniais (akustiniais) intonacijos požymiais, pirmiausia balso (tono) kaita sakinyje (priešpriešinamas kylantis ir krintantis tonas); tiriami atskirų sakinių tipų – tiesioginių, klausiamųjų, šaukiamųjų – melodika. Jau tuomet buvo pastebėta, kad skirtingas tonas gali išreikšti ir skirtingą semantiką. Kaip reikšmingi ir svarbūs pirmieji intonacijos tyrėjai išskirtini šie autoriai ir jų darbai.

1.1.1. Anglų kalbos intonacijos tyrimų pradžia siekia XVI–XVII a.; šį kalbos reiškinių, beje, praktiniu aspektu, tarties mokymo vadovėliuose pirmieji nurodo J. Hartas (1551) ir C. Butleris (1634) [22; 9]. Abu autoriai intonaciją sieja su skyryba, bet akcentuoja fonetinį šio reiškinių aspektą, tiksliau, parodo, kaip gali (ir turi) būti ištarta kalbos srauto atkarpa – nuo pauzės iki pauzės.

XVIII a. II pusė bei visas XIX a. taip pat labai reikšmingas anglų kalbos intonacijos tyrimų etapas. Šiuo laikotarpiu intonacija buvo išsamiai nagrinėjama retorikos vadovėliuose, kuriuose ypač buvo pabrėžiamas viešas kalbėjimas, intonacija laikoma ypatinga fonetine raiškos ir poveikio priemone.

Vienu žinomiausiu to laikotarpio retorikos pedagogu laikomas J. Walkeris (1781) [54]. Kitas nemažiau svarbus laikotarpis anglų kalbos intonacijos tyrinėjimams buvo XIX a., kai oratorinio meno vadovėliai pamažu ima populiarėti ir Amerikoje, ir Didžiojoje Britanijoje. Vienas žymiausių to meto amerikiečių retorikos pedagogų J. Rushas (1833) išskyrė tono kitimą paskutiniame kirčiuotame skiemenyje kaip svarbų intonacijos požymį ir suskirstė pasakymus į ekspresyvius ir neekspresyvius [45]. XX a. I pusėje reikšmingi H. E. Palmerio, L. E. Armstrongo ir kt. [40; 1] darbai (daugiau apie anglų kalbos tyrimo istoriją žr. [27]).

1.1.2. Rusų kalbos intonacijos tyrimo pirmasis laikotarpis prasideda XVIII a. viduryje; išskirtini 1775 m. M. Lomonosovo [64; 65], 1913 m. V. Bogorodickio, 1914 m. A. Peškovskio, 1927 m. A. Šachmatovo darbai [59; 67; 70].

1.1.3. Prancūzų kalbos intonacijos tyrimo pradžia svarbūs yra 1899 m. P. Pasy [41] ir K. Nyropo [37], 1910 m. Roud [46] ir 1914 m. M. Gramonto [20] darbai.

1.1.4. Vokiečių kalbos intonacijos tyrimo pradžia svarbūs yra 1912 m. E. Zyverso [47], 1928 m. G. Ipseno, F. Kargo [24], 1925 m. E. Vaiblingerio [53], 1940 m. O. Eseno [17] darbai.

1.1.5. Italų kalbos intonacijos tyrimo pradžia svarbūs yra 1930 m. L. Parmentero [42] ir 1948 m. R. Halo [21] tyrimų medžiaga.

1.1.6. Ankstyvojo intonacijos tyrimo laikotarpio pabaigoje ir lietuvių sintaksininkų darbuose pasirodo pirmosios nuorodos į lietuvių kalbos intonaciją [25; 12].

J. Jablonskis, apibūdindamas sakinių tipus, sieja juos su balso charakteristikomis ir pažymi, kad „kalbantysis mintis gali reikšti tiesiai, taip pat klausti, prašyti, stebėtis“. Ir J. Jablonskis, ir M. Durys kaip svarbiausią fonetinės intonacijos požymį, atliekantį šias funkcijas, nurodo balso (tono) kaitą.

-
- (2) Lingvistinėje literatūroje nėra vienos (ar vieningos) nuomonės apie intonacijos tyrimų periodizaciją. Vieną intonacijos tyrimų apžvalgos variantą monografijoje apie italų kalbos intonaciją pateikia M. Volodina [61, 11–12]. Kaip rezultatyviausią intonacijos tyrimų laikotarpį ji nurodo XX a. ir suskaido jį į penkis periodus. Jos nuomone, reikšmingiausi įvairių kalbų intonacijos tyrimai buvo atlikti 1960–1990 m. ir ypač per paskutinį XX a. dešimtmetį, pasirodžius naujausiems kompiuteriniams intonacijos tyrimo metodams. Šiame darbe taikoma intonacijos tyrimo periodizacija su M. Volodinos pasiūlyta nesutampa.

Atskirai paminėtinas švedo R. Ekblomo [13] instrumentinis lietuvių kalbos intonacijos tyrimas kaip pirmasis tokio pobūdžio eksperimentas. Autorius, siekdamas nustatyti intonacijos įtaką priegaidžių akustinių požymių realizacijai, ištyrė pagrindinio tono parametrus tiesioginiuose, klausiamuosiuose ir skatinamuosiuose sakiniuose.

1.2. Antrasis intonacijos tyrimams reikšmingas etapas yra XX a. 3-iasis ir 4-asis dešimtmečiai, kai anglų, prancūzų, vokiečių, rusų mokslininkai tęsė intensyvius sakinio intonacijos fonetinių požymių ir funkcijų tyrimus; šiuo laikotarpiu sukaupta daug vertingos faktinės medžiagos, kuri buvo svarbi tolesniems intonacijos tyrimams. Šis laikotarpis įsidėmėtinas dar ir tuo, kad ėmė formuotis svarbiausi intonacijos teorijos pagrindai: buvo keliami ir aptariami klausimai apie intonacijos funkcijas [26]; L. Ščerbos 1948 m. suformuluota labai svarbi intonacijos tyrimams *sintagmos* sąvoka [71], diskutuojama apie intonacinių opozicijų fonologinį vaidmenį [52].

N. Trubeckojaus darbas „Fonologijos pagrindai“ [52] padėjo pagrindą tolesniems supersegmentinės fonologijos tyrimams.

Lietuvių intonacijos tyrimo atžvilgiu antrąjį periodą tenka įvertinti kaip nerezultatyvų.

1.3. Trečiasis intonacijos tyrimo etapas apima XX a. 5-ąjį ir 6-ąjį dešimtmečius, kai atsirado pakankamai tobula, fonetiniams (akustiniams) kalbos reiškiniams tirti tinkama aparatūra bei sukuriama jos taikymo metodika: tapo įmanoma tiksliai fiksuoti pačius mažiausius garso srauto pasikeitimus ir intonacinio kontūro parametrus. Amerikoje ir įvairiose Europos šalyse buvo įkurtos eksperimentinės fonetikos laboratorijos, susiformavo jose dirbančių mokslininkų tyrėjų grupės, buvo atliekami segmentinių ir supersegmentinių kalbos priemonių tyrimai bei publikuojami jų rezultatai.

Ši technikos pažanga turėjo ne tik teigiamą, bet iš dalies ir neigiamą įtaką intonacijos fonetinių požymių tyrimui. Mokslininkai eksperimentatoriai, siekdami užfiksuoti kuo daugiau ir kuo tikslesnių kurio nors sakinio tipo intonacijos požymių, nustatyti menkiausius akustinės struktūros niuansus ir ypatumus, didino eksperimentinės medžiagos kiekį, tačiau neskaitino analizuoti, diferencijuoti esminių ir antrinių skiriamųjų požymių, – visi jie dažniausiai buvo pateikiami be tinkamos atrankos ir funkcinės analizės.

Taip pateikta bet kurios kalbos intonacinė-melodinė sistema buvo pernelyg sudėtinga, nepatogi, sunkiai suvokiama ir praktiškai sunkiai pritaikoma. Ne be pagrindo ši intonacijos tyrimo metodą vėliau pagrįstai kritikavo daugelis žymių fonetikų ir fonologų. Ruso M. Panovo nuomone, tokio tyrimo metu paprastai be atrankos būdavo fiksuojami visi įmanomi akustiniai požymiai: esminiai ir fakultatyvūs, papildomi, tipiniai ir individualūs, skiriamieji (diferenciniai) ir tokie nesantys (nediferenciniai) [66, 33]. Su tuo sutinka ir A. Girdenis: „prieštais nustatomas prozodines ypatybes galima paskelbti tiriamosios kalbos faktais tik tada, kai jas suvokia ir aktyviai panaudoja bendravimui tos kalbos atstovai ir kai jos neabejotinai atlieka reprezentacinę funkciją. Tai, ko nesuvokia ir neskiria informantai, gali būti tik šiaip fizinis reiškinys, bet ne kalbos sistemos faktas“ [19, 290].

1.3.1. Lietuvių kalbos intonacijos fonetinių požymių tyrimas eksperimentinės fonetikos metodais intensyviausiai vyko XX a. 7–8-ajame dešimtmečiuose. Tyrimai buvo atliekami pagal rusų prof. V. Artiomovo metodiką [57; 58], sukurtą jo vadovaujamoje Maskvos M. Torezo užsienio kalbų instituto eksperimentinės fonetikos laboratorijoje ir pritaikytą įvairių kalbų intonacijos tyrimams.

Kelerius metus (1968–1974) vykęs aktyvus šios laboratorijos ir tuometinio Vilniaus pedagoginio instituto eksperimentinės fonetikos laboratorijos (vadovas A. Pakerys) bendradarbiavimas leido atlikti nemažai lietuvių kalbos intonacijos tyrimų.

Darbai, atlikti naudojant oscilografinį metodą, buvo skirti konkrečių sakinių tipų intonacijos fonetiniams požymiams nustatyti, pvz.: P. Bikulčienė tyrė skatinimo, liepimo intonacijas [4; 5; 6; 7; 8], V. Pukelis tyrinėjo patikrinamojo klausimo intonaciją [43; 44], J. Statkevičienė [48; 49; 50] analizavo vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių fonetinius požymius, M. Talandienė – alternatyvinio klausimo akustinius požymius [51]. Reikšmingiausi darbai yra V. Pukelio [43] ir P. Bikulčienės [6] daktaro disertacijos.

1.4. Lietuvių kalbos intonacijos tyrimui reikšmingiausi buvo paskutinieji keturi XX a. dešimtmečiai, ir tai yra ketvirtasis intonacinių tyrimų etapas.

Tuo laikotarpiu sintaksininkai tyrė ir nustatė pagrindines intonacijos funkcijas; fonetikai atliko svarbiausius eksperimentinius tyrimus ir paskelbė jų rezultatus; panaudojant kompleksinį fonologinį intonacijos tyrimo metodą buvo sudaryta lietuvių kalbos intonacinė sistema.

1.4.1. Iš sintaksininkų daugiausia dėmesio intonacijai savo darbuose yra skyręs J. Balkevičius: vadovėlyje *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė* [2] pateikiama gana daug vertingos informacijos, nurodomos ne tik intonacijos funkcijos, bet ir jos fonetiniai požymiai. Autorius, naudodamasis tik audiciniu metodu, apibūdina pagrindinius intonacijos akustinius komponentus, parodo svarbiausiųjų iš jų – tono, trukmės, intensyvumo, tembro ir kt. – sąveikos ypatumus įvairiuose sakinių tipuose, nurodo ir kitų, jo nuomone, intonacijai priskirtinų priemonių – sintagminės skaidos, loginio (ar frazės) kirčio bei pauzės – funkcijas.

Kitame darbe *Lietuvių kalbos predikacinių konstrukcijų sintaksė* J. Balkevičius pažymi, kad „sakinio predikacijai iki galo atsiskleisti neretai padeda ir kai kurios negramatinės kalbos priemonės, kurių svarbiausios – sakinio intonacija ir žodžių išdėstymo tvarka“ [3, 46]. Intonacija, jo nuomone, „padeda kalbėtojui tiksliau ir įspūdingiau išreikšti balsu tuos santykius, kurie formaliai jau yra užkoduoti žodžių leksinėse reikšmėse bei jų gramatinėse formose, <...> ji gali pakeisti gramatinio ryšio kryptį ar modifikuoti semantinių santykių reikšmes, kai jų skirtumo gramatinės priemonės neparodo“ [3, 46]. J. Balkevičius nurodo ir emotyvinę intonacijos funkciją, kai „intonacija klausytojui atskleidžia tokias kalbėtojo emocijas bei girdimo turinio modalinius atspalvius, kuriems išreikšti leksinių priemonių visai nėra“ [3, 46].

Akademinė *Lietuvių kalbos gramatika* [34] ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* [10] apibūdina intonaciją tik kaip pagalbinę sintaksinių santykių raiškos priemonę įvairiuose sakiniuose: vientisiniuose, skirstant juos į modalinius tipus (tiesioginius, skatinamuosius, klausiamuosius ir šaukiamuosius); sudėtinuose jungtukiniuose sakiniuose, „kurių dėmenys siejami intonacija ir jungiamaisiais žodžiais“ [10, 658]; bejungtukiuose sakiniuose „dėmenys siejami tik intonacija“ [10, 658], o „<...> dėmenų prasminiai santykiai paaiškėja iš intonacijos“ [10, 720]. Pagal tai šiems sakiniams „<...> būdingi keturi intonacijos tipai: išskaičiuojamoji, gretinamoji, sąlygojamoji ir paremiamoji intonacija“ [10, 721]. Svarbu pažymėti, kad intonacija, kaip fonetinis, supersegmentinis (prozodinis) kalbos elementas (ar reiškinys), šiose gramatikose apskritai nenagrinėjama. Akustiniai intonacijos komponentai, fonetiniai jos požymiai ir intonacijos, kaip funkcijos raiškos priemonės, sandara nėra parodyta, kalbama tik apie „savitą“, „specifinę“, „ypatingą klausiamąją“ ar „šaukiamąją“ modalinių sakinių tipų intonaciją [10, 573–581].

1.4.2. Lietuvių fonetikai (jų publikuotų darbų nėra gausu) apie intonaciją pateikia labai nedaug informacijos. E. Mikalauškaitė knygoje *Lietuvių kalbos fonetikos darbai* (3) intonaciją apibūdina trumpai, jos fonetinius požymius ir atliekamas funkcijas nagrinėja kartu su sakinio kirčiu ir ritmu [36, 42, 81–84, 146–150]. Svarbi jos išvada yra ta, „kad sakinio kirtis nėra

(3) Kaip rašoma *Lietuvių kalbos fonetikos darbų* pratarinėje, knygą sudaro nepublikuoti E. Mikalauškaitės tyrinėjimai: lietuvių literatūrinės kalbos fonetikos paskaitos, gimtosios tarmės fonetikos aprašas ir eksperimentiniai darbai [36, 3].

lygiareikšmis su žodžio kirčiu“ „sakinio kirtis yra daugiau prasminis dalykas <...>, jį reikėtų nagrinėti ne tik fonetikoje, bet ir semantikoje, kuriai ir rūpi daugiau kalbos prasminė pusė“ [36, 146]. Autorė taip pat pažymi, kad „sakinio kirtį galima nagrinėti ir kitu atžvilgiu, būtent, ritmo ir melodijos atžvilgiu“ [36, 146].

Žymiausi lietuvių kalbos fonetikai A. Pakerys ir A. Girdenis savo darbuose intonacijos klausimų specialiai beveik nenagrinėja, nebent „tik tiek, kiek ji susijusi su žodžio supersegmentiniais elementais“ [38; 19].

Tik paskutiniajame A. Pakerio darbe *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika* frazės intonacijos klausimams skiriama daugiau dėmesio [38, 231–235]. Autorius nurodo pagrindines intonacijos funkcijas, svarbiausius jos fonetinius požymius, galimas tarties klaidas ir intonacijos žymėjimo būdus rašytinėje kalboje. Jis pažymi, kad intonacija kalboje galutinai suformuoja minimalų sakytinės kalbos vienetą – sakinį.

Sakinys (frazė) gali būti sudarytas iš vienos ar kelių sintagmų; intonacija yra svarbi priemonė, padedanti išreikšti frazės komponentų (sintagmų) santykius, „kartais ji esti svarbiausias šios raiškos būdas“ [38, 232].

Kaip funkcinio aspektu svarbų intonacijos požymių autorius nurodo ir sintagmos kirtį: tokiu kirčiu išskirtas, pabrėžtas žodis patikslina pasakymo prasmę ir gali būti suvokiamas kaip loginis ar frazės kirtis. Pagal pasakymo tikslą „frazės intonacija gali būti apibūdinama keliais aspektais: intelektualiniu, skatinimo ir emociniu“ [38, 231]. Šiuo atžvilgiu A. Pakerio nuomonė sutampa su A. Girdenio nuomone, kad intonacija „perteikia intelektualinį (dalykinį) pasakymo turinį, taip pat atlieka ekspresyvinę (emotyvinę) bei apeliatyvinę funkcijas“ [19, 36–39].

A. Girdenis yra straipsnio apie intonaciją *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* [33] autorius. Kaip įprasta enciklopedijose, čia koncentruotai pateikiami svarbiausi duomenys apie lietuvių kalbos intonaciją – tiesiogiai ir netiesiogiai intonacijai priskirtinus akustinius požymius, jos funkcines galimybes.

Daugiau teorinio pobūdžio informacijos apie intonaciją kaip supersegmentinę prozodinę kalbos elementą pateikiama A. Girdenio monografijoje *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai* [19], nors čia ir nėra atskiro skyriaus, skirto intonacijos klausimams. Galbūt todėl, kad, A. Girdenio nuomone, „net ir atskirai paimta intonacija yra labai sudėtingas reiškinys. Joje susipina išraiškos ir turinio elementai, reprezentacinė ir ekspresyvinė garsų funkcija, net grynai lingvistiniai ir vadinamieji paralingvistiniai (4) reiškiniai. Todėl paprastai intonacijos reiškiniais domisi ne fonologija, o minėta (& 17) kompleksinė disciplina – intonologija, tirianti kalbos melodiką, dinamiką ir tempą įvairių funkcijų atžvilgiu. Fonologijai artimiausia tų tyrimų dalis kartais vadinama „sakinio fonetika arba sakinio fonologija“ [19, 239–240].

Nors ir netiesiogiai, intonacijos tyrimo aspektai ir problemos pakankamai išsamiai yra komentuojamos šios knygos pirmame, įvadiniame, skyriuje, kur autorius tikslina pagrindines fonologijos mokslo sąvokas, ir ketvirtajame, kuriame apibūdinami kalbos supersegmentiniai elementai. A. Girdenis pabrėžia išskirtinę jų svarbą kalbos sistemoje, jų glaudų ryšių su segmentiniais elementais: „<...> nei fonemos, nei žodžiai negali egzistuoti be supersegmentinių elementų, nes tik jie negyvu fonemų skiemenų ir žodžių junginius paverčia tikrais sakiniais ir pasakymais <...>. Sakinys be intonacijos neįmanomas lygiai taip pat, kaip ir be žodžių“ [19, 239]. Būtina pabrėžti, kad A. Girdenio pateikiami teiginiai, komentarai ir

(4) Paralingvistiniais elementais, kaip išnašoje nurodo A. Girdenis, vadinami nekalbiniai reiškiniai bei ženklai, lydį kalbėjimo aktus: gestai, mimika, specifinis bendrasis balso tonas (pvz., jo švelnumas, šiurkštumas, absoliutus aukščio diapazonas, gergždymas ir t. t.) [33, 239].

išvados pagrįsti gausiomis nuorodomis į daugelio žymiausių pasaulio fonetikų, fonologų ir kitų panašias problemas nagrinėjusių mokslininkų darbus bei išsakytas mintis.

Lietuvių kalbos enciklopedijoje A. Girdenio pateikta intonacijos definicija labiau akcentuoja fonetinį jos pagrindą, apibūdina ją kaip „garsinių priemonių kompleksą, apiforminantį šnekamosios kalbos sakinį, arba frazę“ [33, 259]. Toliau šiame straipsnyje autorius nurodo ir intonacijos funkcijas; atkreiptinas dėmesys, kad, be atliekamų pagrindinių, nurodytos ir papildomos (emocinė, fonosemantinė, fonostilistinė) intonacijos funkcijos, taip pat svarbiausios fonetinės šių funkcijų raiškos priemonės.

1.4.3. Sisteminis-tipologinis lietuvių kalbos intonacijos tyrimas, taikant kompleksinį-fonologinį metodą [60]), yra atliktas G. Kundroto darbuose 1983–2016 m. [28; 29; 30; 31; 32].

Nustatyta, kad lietuvių kalbos intonacinę sistemą sudaro keturi elementai: 1) intonacinių tipų 7 vienetų posistemė, 2) intonacinio centro vietos kaita (intonacinio centro žymėjimas), 3) sintagminė skaida ir 4) pauzė sintagmos viduje (papildomas elementas). Intonacinė sistema yra kalbos fonetinių (fonologinių) priemonių visumos sudėtinė dalis.

1.4.4. Sisteminis-tipologinis intonacijos tyrimas, taikant kompleksinį-fonologinį metodą [60], atliktas beveik dešimtyje (būtina pabrėžti – tipologiškai skirtingų) kalbų – ispanų, azerbaidžianiečių, vietnamiečių, hindi, italų, prancūzų ir kt. [61].

IŠVADOS

Savaime suprantama, kad visi bendrieji intonacijos fenomeno tyrimo uždaviniai yra aktualūs kiekvienai kalbai atskirai, o tyrimo rezultatai yra tos kalbos *intonologija*, kuri savo ruožtu papildė ir drauge formuoja bendrosios kalbotyros (teorijos ir praktikos) sąvoką.

Taigi įmanoma nustatyti bendruosius (universaluosius) ir specifinius lietuvių kalbos intonacijos požymius, funkcijas, raiškos priemones ir tipologines savybes.

Apibendrinus lietuvių ir kitų kalbų intonologinius tyrimus, galima teigti, kad intonacija dažniausiai buvo tiriama arba funkciniu, arba fonetiniu aspektu. Priklausomai nuo šio požiūrio intonacijos definicijoje akcentuojamos arba jos funkcijos, arba jos fonetiniai požymiai.

Lietuvių kalbos intonacijos tyrimo pradžia yra vėlesnė nei anglų, rusų ir prancūzų, bet ankstesnė už italų ir vokiečių kalbų.

Panaudojant kompleksinį-fonologinį metodą buvo sudaryta lietuvių kalbos intonacinė sistema.

Parengta 2017 12 13

Priimta 2018 01 08

Literatūra

- [1] ARMSTRONG, Lilius Eveline; WARD, Ida Caroline. *Handbook of English Intonation*. Leipzig and Berlin: Teubner, 1926.
- [2] BALKEVIČIUS, Jonas. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kla, 1963.
- [3] BALKEVIČIUS, Jonas. *Lietuvių kalbos predikatinų konstrukcijų sintaksė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- [4] BIKULČIENĖ, Petronėlė. Audicinės skatinamųjų intonacijų ypatybės. *Kalbotyra*, 1977, t. 28(1).
- [5] BIKULČIENĖ, Petronėlė. Liepimo intonacijos. *Kalbos garsai ir prozodija*. Vilnius, 1982.
- [6] BIKULČIENĖ, Petronėlė. Lietuvių kalbos skatinamoji intonacija. (Eksperimentinis fonetinis tyrimas). Filologijos mokslų kandidato disertacija. Vilnius, 1976.
- [7] BIKULČIENĖ, Petronėlė. *Skatinamosios intonacijos suvokimas*. Vilnius, 1970.
- [8] BIKULČIENĖ, Petronėlė. Skatinimo ir konstatavimo intonacijų gretinimas. *Kalbos garsai ir melodika*. Vilnius, 1978.

- [9] BUTLER, Charles. *The English Grammar, or the Institution of Letters, Syllables and Words in the English Tongue*. Oxford. Reprinted in A. Eichler (ed.), 1910.
- [10] *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 1994.
- [11] *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1994.
- [12] DURYS, Mykolas. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Kaunas, 1927.
- [13] EKBLOM, Richard. *Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauschen*. Uppsala, 1925.
- [14] ESSEN, Otto Ludwig Rudolph Heinrich von. *Allgemeine und angewandte Phonetik*. Berlin: Akademie Verlag, 1953.
- [15] ESSEN, Otto Ludwig Rudolph Heinrich von. *Grundzüge der hochdeutschen Satzintonation*. 2. Auflage. Ratingen b. Düsseldorf: Henn, 1964.
- [16] ESSEN, Otto Ludwig Rudolph Heinrich von. *Melodien deutscher Dichtung. Sprachmelodie als Ausdrucksgestaltung*. Hamburg: Buske, 1952.
- [17] ESSEN, Otto Ludwig Rudolph Heinrich von. *Melodische Bewegung der Sprechstimme in deutschen Mundarten*. Forschg. Fortschr, 1940.
- [18] GAILIŪNAS, Pranas; ŽIUGŽDA, Juozas. *Lietuvių kalbos gramatika*. D. 2: *Sintaksė*. 2 patais. leid. Kaunas: Šviesa, 1967.
- [19] GIRDENIS, Aleksas. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius, 2003.
- [20] GRAMMONT, Maurice. *L'accent d'insistance. Melanges publiés en l'honneur de M. Paul Boyer*. Librairie ancienne Honoré Champion, 1925.
- [21] HALL, Robert Andersen. *Descriptive Italian Grammar*. N. Y.; Ithaca, 1948. 228 p.
- [22] HART, John; DANIELSSON, Bror. *Works on English Orthography and Pronunciation: 1551, 1569, 1570*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1963.
- [23] *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*. Ed. by D. Hirst and A. Di Cristo. Cambridge University Press, 1998.
- [24] IPSEN, Gunther; KARG, Fritz. *Schallanalytische Versuche*. Eine Einführung in die Schallanalyse. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928.
- [25] JABLONSKIS, Jonas. *Rygiškių Jono lietuvių kalbos sintaksė*. Seinai, 1911.
- [26] KARCEVSKIJ, Sergej. Sur la phonologie de la phrase. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 1931, N. 4, p. 188–227.
- [27] KATINAITĖ-KALČIŪNIENĖ, Edita. Anglų kalbos intonacija: tyrimo istorija, dabartis ir perspektyvos. *Žmogus ir žodis. Svetimosios kalbos*, 2010, t. 12, Nr. 3, p. 19–27.
- [28] KUNDROTAS, Gintautas. Garsinės teksto raiškos priemonės rusų ir lietuvių kalbose. *Žmogus ir žodis. Svetimosios kalbos*, 2000, t. 2, Nr. 3, p. 3–11.
- [29] KUNDROTAS, Gintautas. *Intonacinė tipologija*. Vilnius: Edukologija, 2012.
- [30] KUNDROTAS, Gintautas. Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika. *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika*, 2000, t. 6, Nr. 1, p. 13–19.
- [31] KUNDROTAS, Gintautas. Lietuvių kalbos intonacinių kontūrų fonetiniai požymiai (eksperimentinis-fonetinis tyrimas). *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika*, 2008, t. 10, Nr. 1, p. 43–55.
- [32] KUNDROTAS, Gintautas. *Lyginamoji lietuvių ir rusų kalbų intonacinių sistemų analizė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto l-kla, 2009.
- [33] *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius, 1999.
- [34] *Lietuvių kalbos gramatika*. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius, 1976.
- [35] MALMBERG, Bertil. *Les domaines de la phonétique*. Paris: Presses Universitaires de France, 1971.
- [36] MIKALAIŠKAITĖ, Elžbieta. *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslo, 1975.
- [37] NYROP, Kristoffer. *Manuel de phonétique du français parlé*. 5 ed. Copenhagen, 1934.
- [38] PAKERYS, Antanas. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. 3 patais. ir papild. leid. Vilnius: Enciklopedija, 2003.

- [39] PAKERYS, Antanas. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- [40] PALMER, Harold E. *English Intonation with Systematic Exercises*. Cambridge: W. Heffer and Sons LTD, 1922.
- [41] PASSY, Paul. *Les sons du français, leur formation, leur combinaison*. 5 ed. P., 1899.
- [42] PARMENTER, Christofer. Trevino S. N. Italian Intonation. *Italica*, 1930, VII.
- [43] PUKELIS, Vincas. Dabartinės lietuvių kalbos patikrinamojo klausimo intonacija. (Eksperimentinis-fonetinis tyrimas). Filologijos mokslų kandidato disertacija. Kaunas, 1972.
- [44] PUKELIS, Vincas. Kai kurie fiziniai bendrojo tono požymiai lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose. *Garsai, priegaidė, intonacija*. Vilnius, 1972, p. 161–183.
- [45] RUSH, James. *The Philosophy of the Human Voice, Embracing its Psychological History Together with a System of Principles by which Criticism in the Art of Elocution may be Rendered Intelligible*. Second edition. Philadelphia: Grigg and Elliot, 1833.
- [46] ROUDET, Leonce. *Éléments de phonétique générale*. Paris: Welter 1910.
- [47] SIEVERS, Eduard. *Rhythmisch-melodische Studien*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1912.
- [48] STATKEVIČIENĖ, Jadvyga. Vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių intonacijos suvokimas. *Fonetinė kalbos sandara*. Vilnius, 1976.
- [49] STATKEVIČIENĖ, Jadvyga. Vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių intonacijos suvokimas. *Fonetinė kalbos sandara*. Vilnius, 1976.
- [50] STATKEVIČIENĖ, Jadvyga. *Vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių trukmė*. Vilnius, 1972.
- [51] TALANDIENĖ, Marija. Alternatyvinių klausimų loginiai ir komunikaciniai santykiai. *Kalbos garsai ir intonacija*. Vilnius, 1970.
- [52] TRUBETZKOY, Nikolaj Sergejewitsch. Grundzüge der Phonologie. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. 7. Prag, Cercle Linguistique de Copenhague, 1939; 7. Auflage: Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1989.
- [53] WAIBLINGER, Erwin. *Tonfall deutscher Mundarten*. *Vox*, 1925, S. 43–44.
- [54] WALKER, John. *Elements of Elocution*. Vol. 1. 1781. Reprinted by The Scholar Press, Menston, 1969.
- [55] ŽIUGŽDA, Juozas. *Lietuvių kalbos gramatika*. 5 leid. Kaunas: Valst. pedagoginės lit. I-kla, 1950.
- [56] ŽIUGŽDA, Juozas. *Lietuvių kalbos gramatika*. D. 2: *Sintaksė*. 17 leid. Kaunas: Šviesa, 1966.
- [57] АРТЕМОВ, Владимир Алексеевич. Интонация и просодия. *Proceedings of the 7th Int. Cong. Ph. Sc.* Montreal, 1971; The Hague: Mouton, 1972.
- [58] АРТЕМОВ, Владимир Алексеевич. *Метод структурно-функционального изучения речевой интонации*. М., МГППИЯ им. М. Тореза, 1974.
- [59] БОГОРОДИЦКИЙ, Василий Алексеевич. *Общий курс русской грамматики*. 4-е изд. Казань, 1913.
- [60] БРЫЗГУНОВА, Елена Андреевна. Фонологический метод в интонации. *Интонация*. Киев, 1978.
- [61] ВОЛОДИНА, Мария Васильевна. *Итальянская звучащая речь в сопоставлении с русской*. Москва, 2002.
- [62] КУНДРОТАС, Гинтаутас. Общее и специфическое в суперсегментной фонологии русского и литовского языков. *Русистика и компаративистика*. Сборник научных статей. Вып. 1. Москва: МГПУ, 2006.
- [63] КУНДРОТАС, Гинтаутас. Фонологический метод в интонации и типология интонационных систем. *Теория и практика звучащей речи*. Сб. научных статей, посвященный юбилею Е. А. Брызгуновой. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2007.
- [64] ЛОМОНОСОВ, Михаил Васильевич. *Краткое руководство к риторике в пользу любителей сладкоречия*. М., 1743.

- [65] ЛОМОНОСОВ, Михаил Васильевич. *Российская грамматика*. М., 1765.
- [66] ПАНОВ, Михаил Викторович. Лингвистика и методика преподавания русского языка. *Вопросы языкознания*, 1989. N. 1.
- [67] ПЕШКОВСКИЙ, Александр Матвеевич. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва, 1914.
- [68] ТРУБЕЦКОЙ, Николай Сергеевич. *Основы фонологии*. Москва, изд. иностр. лит., 1960.
- [69] ЦЕПЛИТИС, Лаймдот Кришьянович. *Анализ речевой интонации*. Рига: Зинатне, 1974.
- [70] ШАХМАТОВ, Алексей Александрович. *Синтаксис русского языка*. Ленинград: Российская государственная академическая типография, 1925–1927; Вып. 2: *Учение о частях речи: дополнения*. Издательство Академии Наук СССР, 1927.
- [71] ЩЕРБА, Лев Владимирович. *Фонетика французского языка*. М., 1948.

GINTAUTAS KUNDROTAS

A Review of Research into the Intonation of the Lithuanian Language

Summary

The article deals with the development of research into the intonation of the Lithuanian language, the methods employed, and the results achieved compared with the history of research of intonation of other languages. The beginning of research into the intonation of the Lithuanian language is recorded only at the beginning of the twentieth century in the works of the linguists Jonas Jablonskis (1911) and Mykolas Durys (1927). Substantial research into intonations of other European languages (English, Russia) was conducted in the sixteenth and the seventeenth centuries (English: John Hart (1551) and Charles Butler (1634); Russian: Mikhail Lomonosov (1755).

The beginning and the second half of the twentieth century, when the intonation of the Lithuanian language was studied by Lithuanian linguists syntacticians and phoneticians, was the most productive research period. A considerable amount of research was carried out using the methods of experimental phonetics. It resulted in the development of terminology of Lithuanian intonation, the establishment of its functions and of the main phonetic features. The key authors: syntactician Jonas Balkevičius (1963, 1998), phoneticians Vincas Pukelis (1972) and Petronėlė Bikuļčienė (1976), Antanas Pakerys (2003), Aleksas Girdenis (1980; 2003).

A variant of the Lithuanian language intonation system inventory is presented in the works of Gintautas Kundrotas (2004, 2006, 2007, 2008, 2012). It was found that the intonation system of the Lithuanian language consists of four elements: (1) a subsystem of seven units of intonation types; (2) a shift of intonation centre (marking of intonation centre); (3) syntagmatic spread, and (4) the pause as an additional element within the syntagma. The intonation system is a constituent part of phonetic (phonological) means of the whole language.

Keywords: intonation, experimental phonetics, intonation units, intonation system of the Lithuanian language, intonation typology